

primært, fordi regeringen havde fundet en bekvem metode til at undgå at binde sig til et fast ståsted i forhold til suverænitetsspørgsmålet. Bogen konkluderer derfor, at landbrugsorganisationerne udøvede en betydelig, men ikke bestemmende indflydelse på Danmarks stillingtagen til suverænitetsafgivelse på landbrugsområdet i den undersøgte periode, 1950-53. Samtidig pointeres det, at det at dømme ud fra hyppigheden af korrespondance og møder om den grønne plan i Danmark ser ud til, at ingen af de implicerede parter – hverken regeringen eller landbrugets organisationer – i realiteten viste nogen større interesse for den grønne plan, før uroen begyndte at brede sig på det britiske marked i foråret 1952.

Metodisk bygger bogen primært på omfattende arkivstudier og sekundært på den danske og internationale litteratur om emnet. Desuden er der foretaget en række interviews. Kildemæssigt er bogen baseret på studier i hovedsageligt Landbrugsministeriets og Udenrigsministeriets arkiver i kombination med flere af landbrugsorganisationernes arkiver. Dette materiale er suppleret med arkivstudier i det hollandske landbrugsministerium, og hermed har Anders Thornvig Sørensen fulgt en international tendens inden for historieforskningen, der påpeger vigtigheden af at få perspektiveret oplysninger fra nationale arkiver med andre landes tilsvarende arkiver. Der gives desuden en god vurdering af, hvad der findes i de forskellige benyttede arkiver. Litteraturmæssigt kommer forfatteren grundigt omkring den vigtigste forskning på området i både Danmark og internationalt. Dog savnes Martin Petersons doktordisputats *International Interest Organizations and the Transmutation of Postwar Society* (Stockholm 1979) i bibliografien, hvor bind 2: *Agriculture and the EEC* indgående beskæftiger sig med

størstedelen af de vesteuropæiske landbrugsinteressegruppers holdninger til alle de forskellige europæiske samarbejdsplaner, også til den grønne plan. Om end værket ikke er baseret på arkivforskning, er det stadig et af de mest omfattende, men også oversete arbejder på området.

Anders Thornvig Sørensen går kronologisk til værks i sin fremstilling af forløbet. Kombineret med en god afsnitsinddeling og løbende sammenfattende afsnit er den meget detaljerede proces blevet forholdsvis let at overskue. Bogens omfattende arkivbenyttelse kan både ses som en svaghed og som en styrke. Svagheden træder frem, idet bogen bærer præg af at indeholde overvældende mange detaljer, og dermed får dele af den karakter af at være narrativ. Men styrken i arkivbenyttelsen opvejer klart svagheden. Styrken ligger i forholdet til den tidligere forskning om Danmark og den grønne plan, der må karakteriseres som mere overfladisk og repræsenteret ved forholdsvis få fremstillinger. Denne bog er det første tilbundsgående historiske arbejde om emnet. Desuden er analysen gennemført og inddrager flere niveauer – det europæiske, det nationale, interessegrupperne og brancherne. Bogen må derfor vurderes som et vigtigt bidrag til debatten om efterkrigstidens Danmark i forhold til »Europa«, både vurderet i forhold til den danske historieforskning, men også til den internationale historieforskning om »Green Pool«-forhandlingerne – hvis der altså blot var flere i den sidstnævnte gruppe, der kunne læse dansk.

Ann-Christina Lauring Knudsen

Svend Aage Andersen: *Arbejderkultur i velfærdsstaten*. SFAH Skriftserie nr. 39. (Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 1997). 335 s., 325 kr.

Med *Arbejderkultur i velfærdsstaten* vil Svend Aage Andersen undersøge, om arbejderkulturen forsvandt i efterkrigstidens Danmark eller blot forandredes. For at gøre dette definerer han indledningsvist kultur bredt: som alle sider af arbejderne aktiviteter. Kultur tænkes ind i en sammenhæng mellem velfærdsudvikling og socioøkonomiske forhold i stedet for blot at være en specifik kulturel praksis som den, finkulturen betegner. Forfatterens fokus på kultur fører i konklusionen til en ny periodisering af efterkrigstiden, da kultur ændres langsommere end økonomi eller politik, der sædvanligvis anvendes som indikatorer på vendepunkter.

Andersen inddeler således arbejderkulturen i velfærdsstaten i tre faser, hvor første fase (1945-64) var karakteriseret ved fattigdom, en arbejderklasse, der klart kunne afgrænses fra resten af befolkningen, og en velorganiseret arbejderkultur, der forstås som modkultur. Den anden fase (1964-78) var præget af opbrud: Med det socialdemokratiske velfærdsprojekt blev arbejderkulturen en del af den officielle kultur, den blev folkelig kultur, og grænserne mellem arbejderklassen og befolkningen i øvrigt begyndte at flyde ud på grund af arbejderne stigende velstand. Arbejderne kultur blev nu baseret på forbrug i stedet for på arbejde og, som noget nyt, orienteret mod familielivet. Den tredje fase (1979-90) fremstilles som en ny periode præget af fattigdom. Den økonomiske krise og velfærdsstatens udvikling skabte splittelse mellem arbejdere, både i form af ringere grad af solidaritet og i form af en marginalisering af dele af befolkningen, i samme periode blev arbejderkulturen privatiseret.

Baseret på et omfattende materiale, engageret og sobert behandlet, har *Arbejderkultur i velfærdsstaten* været en fornøjelse at læse. Andersens definition af arbejderklassen som faglærte og

ufaglærte manuelle arbejdere i den sekundære sektor betinger imidlertid den arbejderkultur, han får fremskrevet. Således er det den velfungerende og aktive del af arbejderklassen, der deltog i den organiserede kultur i første fase, fx ved at synge i arbejdersangkor, ligesom det er den veltilpassede del af arbejderklassen, der i tredje fase repræsenterer den privatiserede kultur ved at se tv i deres parcelhuse, der behandles grundigst. Kort og godt bliver arbejderkulturen pæn, velpoleret og kedelig. Dette på trods af, at forfatteren med sin behageligt usnerpede tilgang til kulturel praksis hverken glemmer Morten Korch-film, rockere, diskodans eller punk. Desværre kommer disse kulturtrends ofte til at fremstå som kompensation for det fysisk såvel som psykisk hårde arbejde, arbejderne udfører. Men hvis kulturen skal tænkes i en sammenhæng mellem velfærdsudvikling og socioøkonomiske forhold, må årsagsvirkningerne vel formodes at gå begge veje, så det ikke kun er arbejdet, der dikterer kulturen.

Endvidere er de arbejdsløse, de underordnede ansatte i den tertiære sektor og i vidt omfang kvinder formelt udelukket af arbejderklassedefinitionen. Ganske vist nævnes de, men deres mulige betydninger for en arbejderkultur gennemanalyseres ikke af forfatteren. Dette er problematisk, når det er arbejderkulturen i velfærdsstaten, der skal undersøges: Velfærdsstatens udvikling faldt sammen med en omfattende stigning i antallet af underordnede ansatte i den tertiære sektor, og den danske velfærdsudvikling har været betinget af kvinders ansættelse i den offentlige sektor. Om kvinder havde betydning for udviklingen af arbejderkulturen i velfærdsstaten, fremgår ikke af Andersens fremstilling. Læseren får at vide, at i første fase var kvinder hjemme og passede børnene, men ikke om der ad den-

ne vej formidledes kulturværdier. I anden fase kom kvinder på arbejdsmarkedet, men betød det andet for arbejderkulturen end udvidede forbrugsmuligheder? I tredje fase giftede faglærte mænd fra arbejderklassen sig med kvinder fra mellemlagene (såsom sygeplejersker, socialrådgivere og folkeskolelærere), men betød det noget for arbejderkulturen?

Andersens afgrænsning af arbejderklassen sætter således grænserne for projektet, og det er synd, for det antydes, at den kulturelle indfaldsvinkel kunne være udgangspunkt for en reformulering af den traditionelle klassemodel: Kulturen kan måske kategorisere samfundsmæssige forskelle, der ikke længere anerkendes økonomisk og politisk.

Den arbejderkultur, Andersen fremstiller, er hæmmet af arbejderklassedefinitionen, så det, læseren får, er en snæver mandearbejderkultur, der til tider tenderer det nostalgiske. Men som sådan er bogen vigtig, ikke kun fordi den er et indlæg i et ellers tyndt beskrevet område, men også fordi den er både velfungerende og velskrevet. For god ordens skyld skal det tilføjes, at Andersen selv betegner sit projekt som tværfagligt. Dette betyder, at bogen ikke lever op til de enkelte fags videnskabelige kriterier. Og faghistorikere vil da også finde hans omgang med kilderne lemfældig, men som inspirationskilde til samtidshistorie er bogen bestemt anbefalelsesværdig.

Anne Trine Larsen

Mette Skougaard (red.): *Landbrugskonsulenter fortæller. Om landbrugskonsulenternes liv og virke fra 1930'erne til vor tid.* (Landbohistorisk Selskab, 1999). 110 s., 148 kr.

Nærværende fremstilling indeholder en gengivelse i uddrag af ni landbrugskon-

sulenters erindringer om deres liv og virke fra 1930'erne og frem til ca. 1990. Baggrunden for fremstillingerne er et større materiale indsamlet på initiativ af Landbohistorisk Selskab og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser i 1992. På baggrund af udarbejdede spørgelister henvendte man sig til landbrugskonsulenterne med bistand fra Foreningen af danske Landbrugskonsulenter med anmodning om besvarelse.

For såvel udviklingen af dansk landbrugs produktionsstruktur og metoder som for udviklingen af dets organisationssammenhold (det sidste med et par markante undtagelser) har landbrugskonsulenterne som faglige rådgivere haft en afgørende indflydelse siden den spæde start i 1861. Det startede med mejerikonsulenter, og fra 1887 etableredes statsstøtte til privatansatte husdyrbrugskonsulenter, hvilket medførte, at de kunne finde ansættelse hos de enkelte landboforeninger. Denne ordning videreudvikledes i 1895 med planteavl-konsulenter, i 1915 med regnskabs-, grundforbedrings- og havebrugskonsulenter, og i 1928 kom konsulentordninger for husholdning og ungdomsarbejde. Ud over landboforeningerne begyndte også husmandsforeningerne at ansætte konsulenter, og for at have økonomi til den stigende mængde af specialkonsulenter måtte organisationsformerne centraliseres ud over de lokale sogneforeninger til kredsforeninger og amtsforeninger. I 1920 var der i alt 207 landbrugskonsulenter ansat, og det anføres, at antallet i 1996 var 964 aktive landbrugskonsulenter. Udviklingen i antallet af landbrugskonsulenter er altså omvendt proportional med udviklingen i landbrugssektorens andel af bruttonationalproduktet; men forholdet er selvfølgelig ikke helt så paradoksalt, som det lyder, da landbrugssektoren i sig selv har udviklet sig eksplosivt siden mekaniseringen, sammenlægningerne,